

DZINTARS BRONZAS UN SENĀKAJĀ DZELZS LAIKMETĀ LATVIJAS TERITORIJĀ*

Andrejs Vasks

Dr. habil. hist., LU Latvijas vēstures institūts, vadošais pētnieks, LU Vēstures un filozofijas fakultāte, profesors.

Zinātniskās intereses: Latvijas aizvēsture, arheoloģija, bronzas un senākais dzelzs laikmets.

E-pasts: andrejs.vasks@lu.lv

Rakstā aplūkots jautājums par dzintara izstrādājumiem Latvijas teritorijā laika posmā no apmēram 1800. g. līdz 1. gs. pr.Kr. Pēc dzintara ieguves un apstrādes uzplaukuma vidējā un vēlajā neolītā, kad dzintara izstrādājumi bija skaitāmi tūkstošos, sekoja šīs industrijas kolapss. Rakstā aplūkoti bronzas un senākā dzelzs laikmeta nedaudzie dzintara atradumi un mēģināts skaidrot šo dramatisko pārmaiņu cēloņus.

Atslēgas vārdi: dzintars, neolīts, agrais un vēlāis bronzas laikmets, senākais dzelzs laikmets.

ĪSS IESKATS DZINTARA INDUSTRIJĀ VIDĒJĀ UN VĒLAJĀ NEOLĪTĀ

Dzintars Austrumbaltijas arheoloģiskajā materiālā plašāk sāka parādīties kopš vidējā neolīta (4100.–2900. g. pr.Kr.), kad Litorīnas jūras transgresiju rezultātā jūras ūdeņi atskaloja dzintaru saturošos gruntus slāņus – t.s. zilo zemi. Jūras straumes un vēji peldošos respektīvi dreifējošos dzintara gabalus nogādāja jūras lagūnās, kur tie palika piekrastes nogulumos vēlākajā Vislas līcī,

* Raksts sagatavots LZP projekta Nr. 276/2012 “Virzoties uz jaunu Latvijas aizvēsturi: ilgtermiņa pārmaiņu izsekošana pēc dzīvesvietu un apbedījumu datiem” ietvaros.

Sembas pussalā un Kuršu jomā.¹ Lai gan šīs piekrastes, īpaši Sembas pussala, bija visbagātākās ar dzintara nogulumiem, tomēr dzintars tika izskalots arī tālāk uz ziemeļiem mūsdienu Lietuvas un Latvijas piekrastē un, kā liecina jaunākie pētījumi, arī Igaunijas Sāremā salā.²

Krāšņais materiāls piesaistīja cilvēku uzmanību, un no tā darinātās rotas ātri izplatījās visā Eiropas ziemeļaustrumu daļas mežu joslā. Austrumbaltijā izveidojās vairāki dzintara apstrādes centri – pie Kuršu jomas, Palangas–Šventojas rajonā, Sārnatē pie Ventspils, bet it īpaši Lubāna ezera ieplakā ar daudzajām tur esošajām apmetnēm. Dzintara izstrādājumus atrod gandrīz visās Austrumbaltijas vidējā – vēlā neolīta apmetnēs un apbedījumos, kā arī daudzās šī laikmeta vietās ārpus tās. Par dzintara apstrādes vērienu Austrumbaltijā (Lietuvas un Latvijas teritorijā) liecina atradumu skaits. Vidējā un vēlā neolīta apmetnēs un kapulaukos pavisam atrasti 6,3 tūkstoši dzintara izstrādājumu, to fragmentu vai sagatavju un 20,2 tūkstoši dzintara atšķilu vai neapstrādāta dzintara gabalu.³ Latvijas teritorijā šie skaitļi attiecīgi ir 4,2 tūkstoši un 12,8 tūkstoši, bet lielākā dzintara apstrādes centra – Lubāna ezera ieplakas 16 apmetnēs – 3,1 un 9 tūkstoši vienību.

Šie iespaidīgie dzintara apjomi liecina par veselās dzintara industrijas pastāvēšanu vidējā un vēlajā neolītā. Uz to norāda arī Sārnatē novērotā dzintara apstrādes specializācija. Valdis Bērziņš, izpētot dzintara apstrādes organizāciju šajā apmetnē, konstatēja, ka krellu un piekariņu izgatavošanas procesā no neapstrādāta dzintara gabala līdz gatavam priekšmetam izšķiramas vairākas apstrādes stadijas. Vienā no mītnēm (2. mītne), kurā atrasts liels skaits pusfabrikātu un gatavu izstrādājumu, varēja konstatēt, ka te darbojušies vairāki dzintara apstrādātāji, turklāt katrs veicis noteiktas darbības, respektīvi, ir bijusi darba dalīšana. Mītnes DA stūrī norisa dzintara gabalu sākotnējā apstrāde – apskaldīšana, piešķirot vēlamo formu, bet ZA stūrī priekšmets tika pabeigts, to slīpējot un pulējot. Sarežģītā caurumu urbšana notika gan mītnes DA stūrī pēc apskaldīšanas, gan ZA stūrī

pēc priekšmeta apslīpēšanas. Pārējās Sārnatē mītnēs ar dzintara apstrādi nodarbojās maz – tur galvenokārt tika uzkrāti nepastrādāta dzintara gabali un veikta sākotnējā apskaldīšana, lai acīmredzot nodrošinātu “galveno” darbnīcu ar sagatavēm. Šie novērojumi liecina par dzintara rotu sērijveida ražošanu maiņai.⁴ Dzintara rotas raksturo ne vien liela formu dažādība, bet arī to standartizācija. Lubāna dzintara apstrādes centrā tās bija masveidā gatavotās trapecveida, zobveida, atslēggalvas veida un plāksņveida piekariņu, kā arī apaļo un četrstūrains pogveida, cilindrisko, cauruļveida krellu sērijas, tāpat arī dzintara ripas un riņķi. Retāk sastopama antropomorfa un zoomorfa dzintara sīkplastika.

Saprotams, ka šāda masveida dzintara rotu izgatavošana nebija vērsta tikai uz vietējām mednieku–zvejnieku sabiedrībām, bet bija paredzēta maiņai. Vidējā un vēlajā neolītā (4100.–1800. g. pr.Kr.) maiņas objekti bez dzintara bija augstas kvalitātes krams un slānekļis. Dzintara maiņa labi izsekojama neolīta apmetnēs Sārnatē un Siliņupē jūras tuvumā, bet jo sevišķi no jūras attālinātajā dzintara apstrādes centrā Lubāna ezera ieplakas apmetnēs. Izvēsta dzintara apstrāde tur ir konstatēta 18 apmetnēs,⁵ kas raksturo ieplaku kā vienu no lielākajiem dzintara apstrādes centriem Austrumbaltijā. Šāda centra ilgstošu pastāvēšanu varēja nodrošināt tikai regulāras dzintara piegādes. Tā kā Lubāna ieplaku no dzintara ieguves rajoniem Baltijas (Litorīnas) jūras piekrastē šķīra 300–400 km liels attālums, dzintara piegādes, visticamāk, nodrošināja *noteikta virziena maiņas* modelis vai arī *maiņa ar neatkarīgiem starpniekiem*. Sakariem ar minētajiem rajoniem acīmredzot izmantoja Aivieksti un Daugavu, varbūt arī Lielupi un tās baseina upītes. Vidējā neolītā no Lubāna ieplakas dzintara apstrādes darbnīcām jau gatavi izstrādājumi tālāk nonāca teritorijās uz ziemeļiem un ziemeļaustrumiem vairākus simtus kilometru attālumā. Īpaši nozīmīgs varēja būt austrumu virziens uz Valdaja augstieni un Volgas augšteci tur esošo krama iegulu dēļ. Tā kā Lubāna ieplakas neolīta apmetnēm raksturīgs bagāts krama rīku klāsts un te notikusi arī krama apstrāde, jā-

domā, ka tieši augstvērtīgais Valdaja krams bija gatavo dzintara priekšmetu maiņas ekvivalents ziemeļaustrumu virzienā. Diezgan nepārprotami uz to norāda divpadsmit tūkstoši (!) Lubānas iepakai un Austrumbaltijai raksturīgo dzintara izstrādājumu analogu Končanskas un Repiščas kapulauku apbedījumos Mstas upes baseinā Valdaja augstienes ziemeļdaļā.⁶ Vēlajā neolitā sakari ziemeļu un ziemeļaustrumu virzienā mazinājās, bet aktīvāki tie kļuva dienvidaustrumu virzienā ar Dņepras baseina iedzīvotājiem.⁷

AGRAIS BRONZAS LAIKMETS (1800.–1100. g. pr. Kr.)

2. g.t. pr.Kr. subboreālo klimatu nomainīja subatlantiskais klimatiskais periods. Kļuva vēsāks un mitrāks, tāpēc ūdensbaseinos paaugstinājās ūdens līmenis un daudzas iepriekšējā laika mednieku–zvejnieku apmetnes ezeru piekrastēs vairs nebija izmantojamas. Klimata pasliktināšanās nelabvēlīgi ietekmēja arī meža dzīvnieku, putnu un zivju populāciju pieaugumu, līdz ar to sašaurinot mednieku–zvejnieku sabiedrību iztikas līdzekļu bāzi. Tāpēc lielāku nozīmi sāka iegūt jau kopš vidējā neolīta iepazītā lopkopība un zemkopība. Taču samērā blīvi apdzīvotajās ezeru piekrastēs mitrās, purvainās augsnes plašākai zemkopības izvēšanai nebija piemērotas. Sekas tam bija apdzīvotības struktūras izmaiņas – krasi samazinājās vai pat izbeidzās akmens laikmetā intensīvi apdzīvoto ekoloģisko zonu izmantošana un sākās jaunu, lopkopībai un zemkopībai piemērotāku teritoriju apgūšana. 2. gadu tūkstoša vidū – otrajā pusē liela daļa agrāko mednieku–zvejnieku apmetņu tika pamesta, bet tanī pašā laikā apdzīvotība parādījās zemkopībai vairāk piemērotās lielo upju ielejās un uz morēnu paugurainēm. Diemžēl šo iedzīvotāju dzīvesvietas tikpat kā nav zināmas, tāpēc nav arī datu par saimnieciskajām aktivitātēm, tostarp arī par dzintaru. Acīmredzot tās bija mazas apmetnes ar nelielu iedzīvotāju skaitu, kas nav atstājušas kaut cik ievērojamas pēdas.⁸ Iespējams, ka tās nebija ilgstoši apdzīvotas, bet regulāri tika pārceltas uz jaunām vietām.

Jāņem vērā, ka tā laika zemkopībai bija ekstensīvs raksturs, kas noveda pie zemes ātras noplicināšanas un pie nepieciešamības ik pēc gada vai diviem ierīkot jaunu tīrumu, veco atstājot ganībām. Tas varēja izraisīt arī apmetņu pārvietošanu tuvāk apstrādājamai zemei.

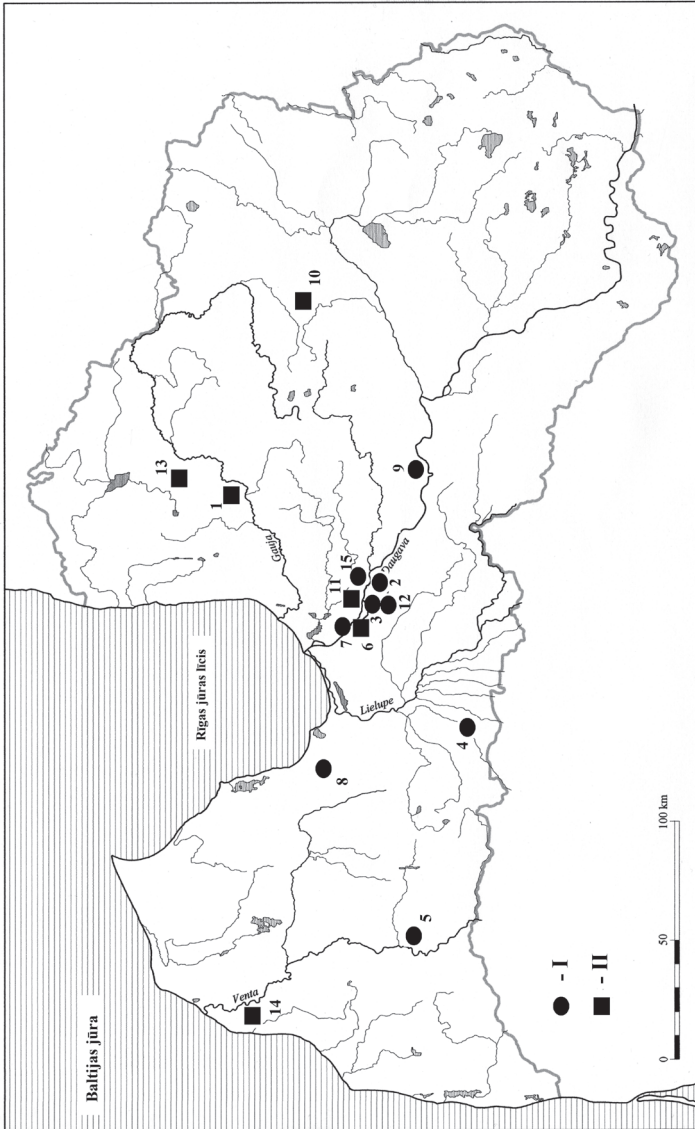
Minētās klimatiskās izmaiņas un ūdens līmeņa celšanās ietekmēja arī Lubāna ezera ieplakas apmetņu apdzīvotību – daudzās no tām apdzīvotība izbeidzās vai arī samazinājās. Agrajā bronzas laikmetā, spriežot pēc radioaktīvā oglekļa analīžu rezultātiem un dažām arheoloģiskajām liecībām, apdzīvotība turpinājās Lagažas apmetnē. Iespējams, ka agrajā bronzas laikmetā iesniedzās arī Aboras I un Eiņu apmetne. Visās šajās apmetnēs ir atrasti dzintara izstrādājumi, taču nav skaidrs, vai tie pieskaitāmi vēlajam neolītam vai jau agrajam bronzas laikmetam. Tāpēc te noderīgs neliels ekskurss minēto apmetņu hronoloģijas jautājumos, izmantojot gan arheoloģiskās artefaktuālās liecības, gan radioaktīvā oglekļa analīžu sniegtos datējumus.

No arheoloģiskajām liecībām nozīmīga ir Lubānas tipa keramikas klātbūtne minēto apmetņu keramikas kompleksos. Lubānas tipa keramiku pirmoreiz identificēja Ilze Loze un attiecināja to uz agro bronzas laikmetu.⁹ Lagažas apmetnē Lubānas tipa keramika veidoja 15,2% no visas tur atrastās.¹⁰ Šeit iegūtie trīs radioaktīvā oglekļa datējumi norāda uz neolīta beigām (2310.–1878. g. pr.Kr.; 2205.–1870. g. pr.Kr.) un agro bronzas laikmetu (1689.–1391. g. pr.Kr.).¹¹ Uz Lagažas apmetnes apdzīvotību agrajā bronzas laikmetā nepārprotami norāda arī tur atrastie bronzas kausējamie tīģeļi.¹² Aboras I apmetnē Lubānas tipa keramika sastādīja 6,2%, bet Eiņu apmetnē tikai 1,7% no visas tur atrastās, savukārt visi seši radioaktīvā oglekļa datējumi iekļāvās vēlā neolīta hronoloģiskajās robežās.¹³ Acīmredzot abu pēdējo minēto apmetņu galvenais apdzīvotības laiks bija vēlāis neolīts, uz ko attiecas arī viss atradumu komplekss, ieskaitot dzintaru. Nelielais Lubānas tipa keramikas apjoms norāda uz vāju (epizodisku) apdzīvotību arī agrajā bronzas laikmetā.¹⁴ Tāpēc, lai spriestu par dzintaru agrajā bronzas laikmetā, atliek vienīgi Lagažas ap-

metne, jo uz tās apdzīvotību šajā laikmetā norāda gan radioaktīvā oglekļa datējumi, gan Lubānas tipa keramikas, gan tīģeļu atradumi.

Lagažas apmetnē pavisam atrasti 40 dzintara izstrādājumi un sagataves: visvairāk piekariņi, mazāk pogveida un cilindriskās krelles.¹⁵ Dzintara atradumu stratigrāfiskais izvietojums kultūrlānī liecina, ka apstrādes tradīcijas no neolīta beigu fāzes turpinājās arī bronzas laikmeta sākumā.¹⁶ Priekšmetu formas kopumā atspoguļo iepriekšējā laika paraugus, kas liecina par tradīciju kontinuitāti. Tomēr, salīdzinot ar vidējā un vēlā neolīta dzintara izstrādājumiem, Lagažas atradumi daudzos gadījumos vairs nav tik rūpīgi darināti, arī to izmēriem vērojama tendence samazināties. I. Loze to raksturo kā dzintara apstrādes norietu.¹⁷ Uz to norāda arī dzintara senlietu skaita samazināšanās uz pārējo atradumu fona. Tā, piemēram, vēlā neolīta Aboras I apmetnē no visām tur atrastajām 3907 senlietām 22% bija dažādi krama rīki, bet 31% bija dzintara izstrādājumi. Lagažas apmetnē no atrastajām 464 senlietām šie rādītāji attiecīgi bija 19% un 8%. Salīdzinājumā ar vidējo neolītu samazinājies bija arī krama rīku īpatsvars (salīdzinājumam – vidējā neolīta ķemmes keramikas kultūras apmetnē Suļkā no 583 senlietām 470, t.i., 77,3%, bija dažādi krama izstrādājumi).¹⁸ Acīmredzot līdzšinējā dzintara industrijā sākās krīze, kas mazināja arī krama maiņas intensitāti agrākajos sakaru virzienos.

Jāpiezīmē, ka visas ar dzintaru saistītās aktivitātes vidējā un vēlajā neolītā attīstījās un plauka mednieku–zvejnieku–vācēju sabiedrībās ar tām raksturīgo dzīvesveidu, ideoloģiju un kultūras tradīcijām. Vēlā neolīta beigās un bronzas laikmeta sākumā iezīmējās šo mednieku–zvejnieku–vācēju saimniecības noriets un dzintara apstrādes sašaurināšanās un izbeigšanās. Tā, piemēram, vēlā bronzas laikmeta Brikuļu pilskalnā pie Lubāna ezera Īdeņā starp 1000 tur atrastajām senlietām nebija neviena dzintara izstrādājuma, sagataves vai neapstrādāta gabala. Tanī pašā laikā tur lielā skaitā atrada bronzas kausējamo tīģeļu un lejamveidņu

1. att. Dzintara atradumi Latvijas teritorijā vēljā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā.

I – pilskaļns, II – senkapī.

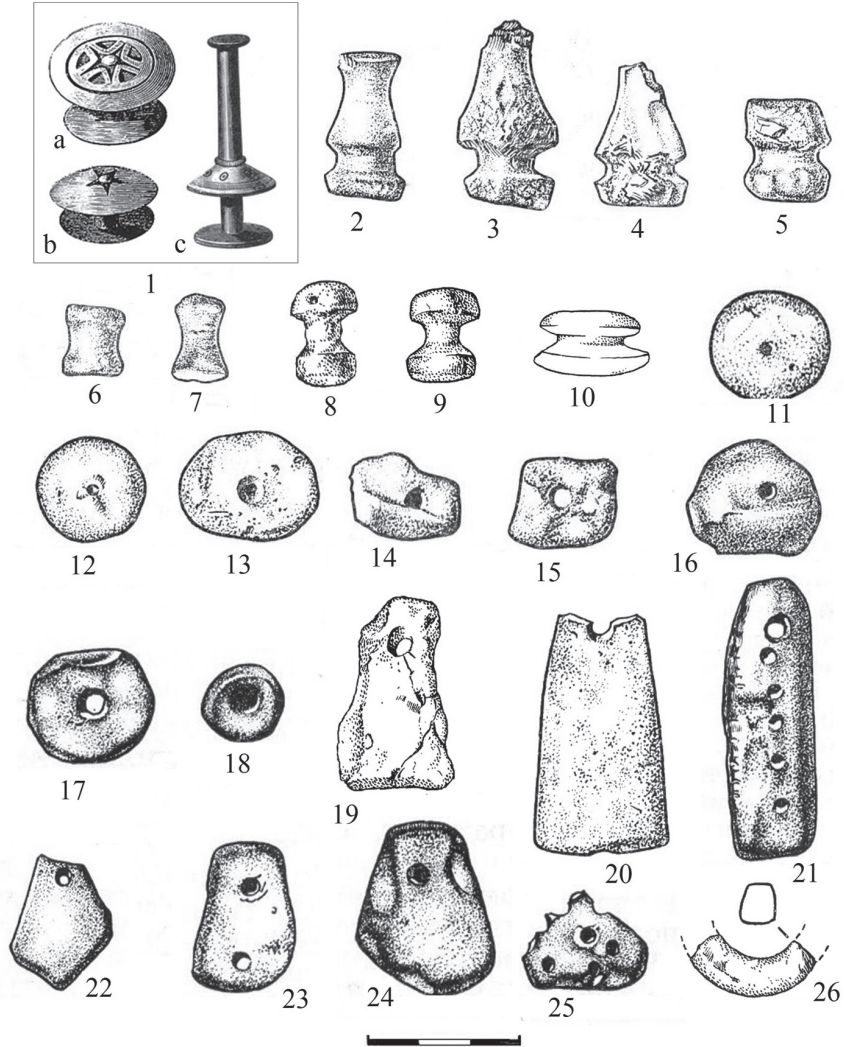
- 1 – Avotiņi, 2 – Daugmale, 3 – Kļauņukalns, 4 – Klosterkalns, 5 – Krievu kalns, 6 – Ķivutkalns,
 7 – Ķivutkalns, 8 – Mīlzukalns, 9 – Mūkukalns, 10 – Puntūzis, 11 – Reznes, 12 – Strautnieki,
 13 – Strazdi, 14 – Striķi, 15 – Vīnakaļns

fragmentus, kas norāda uz pilskalna iesaisti maiņas tālsakaru tīklā.

Kādi varēja būt iemesli šādai dzintara apstrādes un maiņas gandrīz pilnīgai iznīkšanai? Tradicionāli iemesli šīm pārmaiņām tika meklēti ārpus Austrumbaltijas vidē, kur no tālienes nākušais dzintars ieguva augsta prestiža materiāla statusu, proti, Centrālās un Dienvideiropas hierarhizētajās sabiedrībās. No otras puses, Baltijas jūras austrumu piekrastes sabiedrībās augstu prestižu acīmredzot ieguva Centrālās Eiropas bronzas izstrādājumi. Rezultātā dzintara ieguves zonai jūras piekrastē par galvenajiem kļuva sakari dienvidu vai dienvidrietumu virzienā ar bronzas metalurģijas centriem. Lai arī šādu izskaidrojumu nevar noraidīt, iespējami arī vēl citi faktori, kas izraisīja dzintara samazināšanos arheoloģiskajos kontekstos. Literatūrā tiek norādīts uz Litorīnas jūras transgresijām un regresijām, kuru rezultātā dzintaru saturošie slāņi (t.s. zilā zeme) tika pārklāti ar jūras nogulumiem un tāpēc samazinājās krastā izskalotā dzintara daudzums.¹⁹ Tāpat sava nozīme varēja būt klimatiskajām izmaiņām pasliktināšanās virzienā, kad, kā jau iepriekš norādīts, daudzas agrāko apmetņu vietas pie ūdeņiem kļuva nepiemērotas apdzīvotībai un tika pamestas.

VĒLAIS BRONZAS UN SENĀKAIS DZELZS LAIKMETS (1100.–1. g. pr. Kr.)

Vēlajā bronzas laikmetā parādījās jauns dzīvesvietu tips – pilskalni. To izrakumi liecināja, ka saimniecībai bija kompleks raksturs, kur galvenā nozīme bija lopkopībai un zemkopībai, bet medībām un zvejai bija palīgozaru loma. Pilskalnos plaši bija izvērsta dažādu akmens, kaula, raga un māla priekšmetu un apģērba gatavošana. Starp atradumiem ir arī atsevišķi dzintara priekšmeti. Īpaši izceļama daudzos pilskalnos konstatētā izvērstā bronzas apstrāde. Par to liecina māla tīģeļu un lejamveidņu atradumi, lai gan pašu bronzas priekšmetu atrasts ļoti maz. Latvijā pavisam atrasts ap 250 bronzas laikmeta bronzas

2. att. Vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta dzintara priekšmeti.
 1 – Skandināvijas bronzas dubultpogu prototipi, 2–4 – pirmā tipa dubultpogas (Ķivutkalna pilskalns), 5–10 – otrā tipa dubultpogas (5–7 – Ķivutkalna pilskalns, 8 – Puntūža kapulauka 6. uzkalniņš, 9 – Reznu kapulauka 2. uzkalniņš, 10 – Avotiņu (Auciema) kapulauks), 11–18 – krelles (11–16 – Ķivutkalna pilskalns, 17, 18 – Ķivutkalna kapulauks), 19–25 – piekariņi (19 – Reznu kapulauka 2. uzkalniņš, 20 – Ķivutkalna pilskalns, 21–25 – Ķivutkalna kapulauks), 26 – riņķa fragments (Reznu kapulauka 2. uzkalniņš)

priekšmetu. Tie galvenokārt iegūti kā savrupatradumi vai arī dzīvesvietās. Apbedījumos metāla priekšmetus atrod reti. Latvijas teritorijā atrasti arī seši bronzas priekšmetu depozi, kuru sastāvā bija ieroči un rotas. Tas rāda, ka bronza izmantota galvenokārt prestiža priekšmetu gatavošanai. Tomēr relatīvi niecīgais Latvijā atrasto bronzas priekšmetu skaits pats par sevi vēl neatklāj bronzas izplatības un apgrozības ainu kopumā. Tas tikai rāda, ka bronza bija ļoti vērtīgs un grūti iegūstams materiāls. No otras puses, pilskalnu izrakumos atrastās māla tīģeļu un lejamveidņu lauskas liecina, ka Latvijas teritorijā bronzas apstrāde bija labi pazīstama un pietiekami plaši izplatīta. Piemēram, no Daugavas baseina 21 pētītā pilskalna tīģeļi un lejamveidnes atrasti 13 pilskalnus. Īpaši izceļas divi pilskalni – Ķivutkalns Doles salā Daugavas lejtecē un Brikuļu pilskalns pie Lubāna ezera.²⁰ Dzintara izstrādājumi atrasti arī vairākās aplūkojamā laika apbedījumu vietās. Pavisam Latvijas teritorijā vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta 15 dzīvesvietās un senkapos atrasti 125 dzintara izstrādājumi, to sagataves un neapstrādāti gabali (sk. tabulu, 1. att.). Igaunijas teritorijā uz šo laika posmu attiecas 161 dzintara atradums no astoņām vietām, taču tikai 16 bija gatavi priekšmeti, bet pārējie bija neapstrādāti.²¹ Lietuvas teritorijā vienīgi Narkūnu pilskalnā ir atrasti dažī neapstrādāti dzintara gabaliņi.²²

Latvijas atradumu vidū visvairāk ir piekariņu (20) no sešām atradumu vietām. Tiem ir gan trapecveida (2. att.: 19, 20), gan garena plāksņveida (2. att.: 21) forma. Pēdējā gadījumā

Attēlu avoti:

- 1 – pēc Carlin Orrling (red.) (1991). *Sten- och brons-ålderns ABC*. Stockholm: Statens historiska museum, attēls 62. lpp.
 2–7, 11–16, 20 – pēc Jānis Graudonis (1989). *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*. Rīga: Zinātne, X tab.
 8–10, 19, 26 – pēc Jānis Graudonis (1967). *Latvija v epokhu pozdnei bronzy i rannego zheleza*. Rīga: Zinatne, tabl. XIX.
 17, 18, 21–25 – pēc Raisa Denisova, Jānis Graudonis, Rīta Gravere (1985). *Ķivutkalnskii mogil'nik epokhi bronzy*. Rīga: Zinatne, ris. 34.

piekariņš rotāts ar apaļu bedrīšu ieurbumiem. Līdzīgs rotājums bijis vēl kāda piekariņa fragmentam, kura forma nav tuvāk raksturojama (2. att.: 25). Dekoratīvas bedrītes dažkārt sastopamas jau uz neolīta dzintara rotām.²³ Tādas vērojamas arī uz vēlā bronzas laikmeta kaula piekariņiem un rotadatām.²⁴ Dažkārt piekariņiem ir trapecei tuva neregulāra (2. att.: 23, 24) vai arī rombveida (2. att.: 22) forma, ko, iespējams, noteica izmantotā dzintara gabala aprises.

Pareizi apaļu krellu ir diezgan maz (2. att.: 11, 12); bieži tās ir pavirši tuvinātas aplim (2. att.: 16–18), ovālas (2. att.: 13) vai, izmantojot maz pārveidotu dabiskā dzintara gabaliņu, ar neregulāru formu (2. att.: 14, 15). Cilindriska dzintara krellīte (Ø 1,2 cm) atrasta ar 2. gs. pr.Kr. datētajā Bašķu uzkalniņa apbedījumā.²⁵

Vienīgais dzintara riņķa fragments uzīts Reznu kapulauka 2. uzkalniņā kā savrupatradums (2. att.: 26). Spriežot pēc fragmenta izliekuma, riņķa diametrs bijis 3–3,5 cm. Dzintara riņķi bija raksturīgi vidējam un it īpaši vēlajam neolītam, sevišķi Lubāna mitrāja apmetnēs, kur to diametrs bija 1,5–7 cm.²⁶

Atšķirībā no iepriekš aplūkotajām dzintara rotām, kurām kā vājai atblāzmai prototipi saskatāmi izcilajos vidējā un vēlā neolīta dzintara izstrādājumos, jauna parādība ir dzintara dubultpogu parādīšanās vēlajā bronzas laikmetā. Pavisam tādas ir 19 no septiņām atradumu vietām. Tās ir divu tipu. Pirmā tipa pogām (pavisam 12) raksturīga tutulveida forma, kas nedaudz atgādina šaha figūriņas. Virs diskveida pamatnes ir iežmauga, bet virs tās izveidots konusveida pagarinājums, kas noslēdzas ar ripas veida paplašinājumu (2. att.: 2–4). Tās gatavotas pēc Ziemeļeiropas bronzas laikmeta IV periodam raksturīgo bronzas dubultpogu parauga (2. att.: 1c). Šādas bronzas pogas Austrumbaltijā līdz šim nav konstatētas, taču ir atrasti to atdarinājumi ragā.²⁷ Otrā tipa pogām (pavisam septiņas) ir cilindrisks korpuss ar iežmaugu vidū. To garums ap 2 cm, diametrs 1,1–1,2 cm. Simetriski veidotie pogu gali var būt plakani (2. att.: 5–7) vai sfēriski (2. att.: 8, 9). Šī tipa atšķirīgu variantu pārstāv Avotiņu (2. att.: 10) un Strazdu²⁸ senkapos atrastās dzintara pogas. Tām

pareizi apaļa forma, bet diametrs (~ 2,5 cm) ir lielāks par augstumu (~ 1,5 cm). Arī otrā tipa dubultpogu prototipi atrodami Ziemeļeiropas vēlā bronzas laikmeta bronzas pogu paraugos (2. att.: 1a, 1b).

Ja salīdzina vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta dzintara izstrādājumus ar vidējā un vēlā neolīta un pat vēl agrā bronzas laikmeta dzintara rotām, tad redzams ne tikai ievērojams kvantitatīvs sarukums, bet arī dzintara apstrādes kvalitātes kritums. Dzintara priekšmetiem tagad vairs nav raksturīga formu daudzveidība un izkoptība. Ar retiem izņēmumiem tie darināti pavirši un nesimetriski, reti pulēti. Tas, ka kaula un raga priekšmeti, piemēram, dubultpogas, atdarinot bronzas prototipus, nereti ir ļoti profesionāli darināti, bet līdzīgi veidojumi dzintarā šajā ziņā jūtami atpaliek, acīmredzot skaidrojams ar to, ka kaula/raga apstrāde kopš neolīta turpinājās un meistarības ziņā te pārrāvuma nebija. To nevar teikt par dzintara apstrādi, kur bija pārrāvums.

Par dzintara apstrādi vēlajā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā plašākās liecības iegūtas Ķivutkalna pilskalnā. Tur atrasti 30 gatavi priekšmeti vai sagataves, seši dzintara gabali ar apstrādes pazīmēm un 51 neapstrādāts gabals vai drumstala (sk. tabulu). Spriežot pēc dzintara atradumu planigrāfijas, īpašas vietas, kur šis materiāls būtu apstrādāts, neizcēlās. Nedaudz lielāka gatavo priekšmetu un neapstrādātu dzintara gabalu koncentrācija bija plakuma dienvidaustrumu pusē XII izrakumu laukuma celtņu zonā. No visām Ķivutkalnā atrastajām 2700 senlietām 87 dzintara atradumi veido tikai 3,2%.²⁹ Tāpat kā dzintara, arī krama industrija vēlajā bronzas laikmetā faktiski bija iznīkususi – Ķivutkalnā atrastie 68 krama priekšmeti sastādīja tikai 2,5%. Atskaitot dažus rūpīgi darinātus bultu galus un kasīkļus, vairums krama rīku bija pavirši veidoti. Tanī pašā laikā tīģeļu un lejamveidņu (kopā 735) īpatsvars bija 27,2%, kas norāda uz Ķivutkalnu kā ievērojamu bronzas apstrādes centru Austrumbaltijā.

Ja aplūko vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta dzintara priekšmetu atradumu vietu izvietojumu, tad redzam, ka tās

Tabula

DZINTARA ATRADUMI VĒLĀ BRONZAS UN SENĀKĀ DZELZS LAIKMETA ARHEOLOĢISKAJOS
PIEMĪNEKĻOS

Nr. p.k.*	Objekti	Gatavi izstrādājumi vai to sagataves			Ar apstrādes pazīmēm	Neapstrādāti gabali, atšķilas un drumstalas	KOPĀ
		Pogas	Krelles	Pieka- riņi			
1.	Avotiņu (Auciema) senkapi	1					1
2.	Daugmales pilskalns			1			1
3.	Klaņģukalna pilskalns					4	4
4.	Klosterkalna pilskalns					1	1
5.	Krievu kalna pilskalns	1		1		1	3
6.	Ķivutkalna pilskalns	13	9	8	6	51	87
7.	Ķivutkalna senkapi	1	2	5			8
8.	Milzūkalna pilskalns		1			1	2
9.	Mūkukalna pilskalns			1		1	2
10.	Puntūža senkapi	1					1
11.	Reznu senkapi	1		4	1		6
12.	Strautnieku apmetne					2	2
13.	Strazdu senkapi (Baužu ez. grupa)	1					1
14.	Striķu senkapi		1				1
15.	Vīnākalna pilskalns				1	4	5
	KOPĀ	19	13	20	7	65	125

* Atradumu vietu numuri atbilst numuriem 1. attēla kartē.

lokalizējas pilskalnos pie galvenajiem ūdensceļiem, kur notika arī bronzas apstrāde un maiņa. Latvijas teritorijā tā ir Daugava un Daugavas baseins, kā arī Venta. Gandrīz visos pilskalnos, kuros notika bronzas apstrāde, tika apstrādāts arī dzintars, taču daudz mazākā apjomā. Rodas jautājums: kāpēc pilskalnos, kuri bija iesaistīti plašā sakaru tīklā, tomēr nonāca tik maz dzintara? Jāņem vērā arī tas, ka 1. gadu tūkstoši pr.Kr. dzintara ieguve Baltijas jūras dienvidaustrumu un dienvidu piekrastē atkal atdzīvojās, par ko liecina dzintara izstrādājumu plašā sastopamība šī laika posma Centrālās un Dienvidēiropas dzīvesvietās un apbedījumos. Acīmredzot piekrastes sabiedrības, kas vāca dzintaru, vairāk bija ieinteresētas maiņā uz dienvidiem. Zināma nozīme varēja būt arī sociālajām attiecībām šajās sabiedrībās. Tās, domājams, bija kļuvušas sarežģītākas un kompleksākas salīdzinājumā ar neolīta trans-egalitārajām sabiedrībām. Acīmredzot šo sabiedrību elite spēja kontrolēt resursu, šinī gadījumā dzintara ieguvi un tālākās aktivitātes. Savukārt Austrumbaltijas sabiedrības vairāk bija ieinteresētas iegūt prestižos bronzas ieročus un rotas, bet mazākā mērā – dzintaru. Šis jautājums tomēr prasa tālākus pētījumus.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Audronė Bliujienė (2007). *Lietuvos priešistorės gintaras*. Vilnius: Versus aureus, p. 65.
- ² Mirja Ots (2012). The significance of deposits of natural amber in Estonia in the context of Early Metal Age society. In: *Archaeologia Baltica*, 17: People at the Crossroads of Space and Time (Footmarks of Societies in Ancient Europe). Klaipėda: Klaipėda University Press, pp. 46–49.
- ³ Dati par Lietuvu pēc: Bliujienė. *Lietuvos priešistorės gintaras*, 5 priedas. Dati par Latviju pēc: Ilze Loze (2008). *Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbnīcas*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Ilze Loze (2006). *Neolīta apmetnes Ziemeļkurzemes kāpās*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Francis Zagorskis (1987). *Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks*. Rīga: Zinātne, 3. pielikums; Lucija Vankina (1970). *Torfianikovaia stoianka Sarnate*. Rīga: Zinatne, obzornaia tablitsa 6.

- ⁴ Valdis Bērziņš (2002). Dzintara apstrādes specializācija Sārnotes neolīta apmetnē. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 5.–18. lpp.
- ⁵ Ilze Loze (2003). Middle Neolithic amber workshops in the Lake Lubāns Depression. In: *Amber in Archaeology. Proceedings of the Fourth International Conference on Amber in Archaeology, Talsi, 2001*. Rīga: Institute of the History of Latvia Publishers, p. 72.
- ⁶ Maiia P. Zimina (1981). O rabote Severo-zapadnoi ekspeditsii. V kn.: *Arkheologicheskie otkritiia 1980 goda*. Moskva: Nauka, s. 12–13; Bliujienē. *Lietuvos priešistorės gintaras*, p. 442.
- ⁷ Loze. *Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbnīcas*, 149.–150. lpp.
- ⁸ Andrejs Vasks (1994). *Brikuļu nocietinātā apmetne. Lubāna zemiene vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr.Kr. – 1000. g. pēc Kr.)*. Rīga: Preses nams, 66. lpp.
- ⁹ Ilze Loze (1979). *Pozdnii neolit i ranniaia bronza Lubanskoi ravnini*. Rīga: Zinatne, s. 121.
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ Turpat. Šajā rakstā datējumi balstīti uz radioaktīvā oglekļa analīžu kalibrētajiem datiem, izmantojot datorprogrammu OxCal 4. 2. (Christopher Bronk Ramsey (2009). Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon*, 51 (1), pp. 337–360), kas pieejama <https://c14.arch.ox.ac.uk/oxcal/OxCal.html> (skatīts 16.03.2015.).
- ¹² Loze. *Pozdnii neolit i ranniaia bronza Lubanskoi ravnini*, ris. 58.
- ¹³ Loze. *Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbnīcas*, 19. tab., 134. lpp.
- ¹⁴ Par Aboras I un Asnes apmetnes epizodisku apdzīvotību vēlajā bronzas laikmetā liecinaniecīgā skaitā tur atrastā švikātā keramika. Sk.: Loze. *Pozdnii neolit i ranniaia bronza Lubanskoi ravnini*, s. 108.
- ¹⁵ Loze. *Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbnīcas*, 144. lpp., 78. att.
- ¹⁶ Turpat, 147. lpp. I. Loze minētajā darbā, atšķirībā no savām agrākajām publikācijām par Lagažas apmetni, vairs nerunā par agro bronzas laikmetu, bet gan par eneolītu jeb vara/akmens laikmetu. Raksta autoram tomēr šķiet, ka Latvijas teritorijā, tāpat kā visā Austrumbaltijā, neolītam seko bronzas laikmets. Eneolīta kā atsevišķa laikmeta izdalīšanai nav pamata kaut vai tāpēc vien, ka nav pašu vara priekšmetu, nemaz jau nerunājot par to sērijām.
- ¹⁷ Loze. *Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbnīcas*, 144. lpp.
- ¹⁸ Loze. *Pozdnii neolit i ranniaia bronza Lubanskoi ravnini*, tabl. 3.
- ¹⁹ Bliujienē. *Lietuvos priešistorės gintaras*, p. 204; Algirdas Girininkas (2013). Ankstyvasis metalų laikotarpis. In: *Lietuvos archeologija*, II tomas. Klaipėda: Klaipėdos Universiteto leidykla, p. 285.

- ²⁰ Andrejs Vasks (2005). Bronzas apstrādes centri un bronzas priekšmeti sabiedrisko attiecību sistēmā agro metālu periodā Latvijas teritorijā. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*, 22. laid. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 84. lpp.
- ²¹ Ots. The significance of deposits of natural amber in Estonia in the context of Early Metal Age society, p. 51, fig. 6.
- ²² Bliujienē. *Lietuvos priešistorės gintaras*, 6 priedas.
- ²³ Loze. *Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbnīcas*, 49. att.: 1, 8; K53: 16; K68: 11.
- ²⁴ Vasks. *Brikuļu nocietinātā apmetne. Lubāna zemiene vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr.Kr. – 1000. g. pēc Kr.)*, IX. tab.: 21; Jānis Graudonis (1989). *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*. Rīga: Zinātne, XXV tab.: 11, XXIX tab.: 1, 2.
- ²⁵ Janis Graudonis (1967). *Latviia v epokhu pozdnei bronzy i rannego zheleza*. Rīga: Zinatne, tabl. XIX: 4. J. Graudonis minētajā darbā aplūkojamajam laikmetam pieskaitīja vēl arī dažas citas Strīķos atrastās dzintara krelles. Tomēr tas, ka tur nav atrastas citas ar priekškrīstus dzelzs laikmetu saistāmas senlietas, liek šaubīties par šo krellu piederību šim laikmetam; drīzāk tās pieskaitāmas agrā vai vidējā dzelzs laikmeta atradumiem.
- ²⁶ Loze. *Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbnīcas*, 54. lpp.
- ²⁷ Graudonis. *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*, XXV tab.: 20, 21; Graudonis. *Latviia v epokhu pozdnei bronzy i rannego zheleza*, tabl. VII: 12, VIII: 9; Heidi Luik, Mirja Ots (2007). Bronze Age double buttons in Estonia. *Estonian Journal of Archaeology*, 11/2, fig. 4; Elena Grigalavičienē (1995). *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, pav. 100: 1–3.
- ²⁸ Graudonis. *Latviia v epokhu pozdnei bronzy i rannego zheleza*, tabl. XIX: 10.
- ²⁹ Dati par Ķivutkalna senlietām pēc: Graudonis. *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*, 1. tab.

AMBER IN THE BRONZE AND PRE-ROMAN IRON AGE IN THE TERRITORY OF LATVIA

Andrejs Vasks

Dr. habil. hist., senior researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia; professor at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia.

Research interests: prehistory and archaeology of Latvia, Bronze Age and Earliest Iron Age.

E-mail: andrejs.vasks@lu.lv

The article deals with the issue of amber artefacts in the territory of Latvia in the period from about 1800 to the 1st century BC. After the boom of amber mining and processing in the Middle and Late Neolithic, when amber articles were counted in the thousands, followed the collapse of this industry. The article discusses the few amber finds of the Late Bronze and Pre-Roman Iron Age and attempts to explain the causes of this dramatic change.

Key words: amber, Neolithic, early late Bronze Age and early Iron Age.

Summary

The article examines the role and importance of amber in the Bronze and Pre-Roman Iron Age in the territory of Latvia. In the Neolithic thousands of amber artefacts, semi-manufactured pieces and unworked amber lumps have been found at settlement sites of this period. This can be traced clearly at the Neolithic settlements of Šventoji, Sārņate and Siliņupe, located near the coast, and especially at the extensively studied inland settlements of the Lake Lubāns Depression. There is evidence of large-scale amber-working on at 16 sites in the vicinity of Lake Lubāns, which serves to characterise this lowland area as one of the largest amber-working centres of the East Baltic. The situation changed cardinally in the Bronze Age, when the earlier amber-working centres went out of existence and the quantity of amber products was markedly reduced. In the Early Bronze Age there were also significant changes in terms of the range of exchange items. We may compare some statistics for the Late Neolithic and the beginning of the Bronze Age at the Abora I and Lagaža settlement sites

and the corresponding figures for the Late Bronze and Pre-Roman Iron Age hill-forts of Brikuļi and Ķivutkalns. At Abora I, out of a total of 3907 artefacts, 22% were various flint tools and 31% were amber products. At Lagaža, with a total of 464 artefacts, the corresponding figures were 19% and 8%, respectively. It is possible that already at Lagaža the low proportion of amber artefacts reflects the decline of the Lake Lubāns Depression as an amber-working centre. At the excavated hill-fort of Brikuļi, located at Lake Lubāns, out of 1000 artefacts, objects of flint constituted 9%, while amber artefacts were absent altogether. At the hill-fort of Ķivutkalns in the Lower Daugava area, out of 2700 artefacts, flint objects constituted 3%, with the same proportion of amber artefacts. As indicated by these statistics, in the period from the end of the Neolithic / beginning of the Bronze Age up to the Late Bronze Age the volume of amber and flint artefacts fell markedly.

What could be the reasons why amber industry ceased almost entirely? Traditionally, the reasons for these changes have been sought outside of the East Baltic milieu. Thus, in other areas, namely in the hierarchical societies of Central and Southern Europe, amber as a material of distant origin obtained a highly prestigious status. Conversely, Central European bronzes evidently obtained high prestige among the societies of the eastern shore of the Baltic Sea. As a result, for the amber-collection zone along the coast, contacts with centres of bronze metallurgy to the south or south-west were now evidently of primary significance. Without challenging this interpretation, we may identify other factors, too, that led to a reduction in the amount of amber in archaeological contexts. The literature contains references to transgressions and regressions of the Littorina Sea, as a result of which the amber-bearing deposits ('blue earth') were covered by marine deposits, leading to a marked reduction in the quantity of amber washed out. Climatic deterioration may also have played a role, as a result of which many of the former settlement sites next to water-bodies became unsuitable for habitation and were abandoned. This is seen clearly in the Lake Lubāns Depression: because of a rise in the water level, many settlement sites went out of existence.

What was the role of amber in the Late Bronze and Pre-Roman period, i. e. in the 1st millennium BC? This is clearly indicated by the

statistics for amber finds. From this period only one find-spot with amber is known in the territory of Lithuania, with some raw amber. In the area of present-day Estonia eight amber find locations are known, with a total of 16 artefacts and 145 unworked or little-modified lumps of amber. In the territory of Latvia there are 15 find-spots, with 53 ready-made and semi-manufactured artefacts and 72 pieces of raw amber (*Fig. 1, Table*). The Neolithic and the beginning of the Bronze Age are characterised by a high diversity of amber objects: pendants, beads, discs, rings as well as zoomorphic and anthropomorphic figurines, but in the Late Bronze Age we find only a few of the earlier forms, namely trapezoidal pendants and discoidal beads (*Fig. 2: 11–26*).

New kinds of artefacts did appear, however, such as the double buttons (*Fig. 2: 2–10*). Two types are represented: the buttons of the first type are tutula-shaped, while those of the second type are discoidal with a lateral groove or cylindrical with a constriction. Double buttons of both types are modelled after the bronze buttons of Montelius Period IV in Scandinavia (*Fig. 2: 1*). If we examine the distribution of amber finds from the Late Bronze Age, then we can observe that they come from hill-forts along the main waterways, i. e. the locations where bronze-working and exchange also took place. In the territory of Latvia this is the River Daugava and the Daugava basin, as well as the River Venta. Amber was worked at almost all of the hill-forts where bronze-working took place, but on a much smaller scale. Thus, for example, at Ķivutkalns, where amber finds are relatively well represented in comparison with other habitations sites of the Late Bronze and Earliest Iron Age, a total of 30 amber artefacts were recovered, including semi-manufactured items, along with 57 unworked or partially worked pieces.

Amber artefacts have also been found with burials. However, in the Bronze and Pre-Roman Iron Age in the whole of the East Baltic grave goods are very sparsely represented, and in most cases absent altogether. For example, at the completely excavated cemetery of Ķivutkalns, only 57 out of 240 burials had grave goods. These objects, totalling 69, included bone dress-pins, tooth pendants, pottery and some other finds. Amber artefacts – beads and pendants – were found in only eight graves.

We may ask why so little amber reached the hill-forts, which were involved in a wide communication network. It should also be borne

in mind that in the 1st millennium BC amber collecting along the south-eastern and southern shore of the Baltic revived again, as indicated by the widespread occurrence of amber objects at the settlement sites of this period in Central and Southern Europe. Evidently, the coastal societies involved in amber collecting had a greater interest in southwards-directed exchange. Social relationships in these societies may also have had a certain role. These had evidently become more complex in comparison with the transegalitarian societies of the Neolithic. Evidently, the élites within these societies were able to control access to these resources, including amber, and the activities in which it was utilised. However, the societies of the East Baltic were more interested in obtaining prestigious bronze weapons and ornaments, and had less interest in amber.